

Генерал-мајор **ПЕТАР БРАЈОВИЋ**

ПОПУНА ЈЕДИНИЦА У НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКОМ РАТУ

Начин нашег партизанског ратовања обилдрвао је извесним специфичностима у погледу употребе оружаних формација под посебним ратним условима, а упоредо са тим у току рата се мењала и развијала и организациска структура тих формација, јер се та два елемента међусобно тесно повезују и један другог условљавају. Другим речима, као што су се операције наше армије у области тактике и оператике у току НОР-а одликовале извесним особеностима, исто тако је и њена организациска структура имала извесне специфичности. А пошто су начин употребе јединица (тактика, оператика и доктрина уопште) и организациска структура уско повезани са могућношћу попуњавања људством, материјалом (нарочито наоружањем и техничком опремом), стоком и свим осталим потребама, неопходно је да се правилно сагледају конкретни услови који су у току НОР-а утицали не само на структуру, већ и на начин на који је она остваривана, јер се та структура није могла развијати изван или изнад оквира који су тада постојали. Стога се и постигнути успеси Народноослободилачке војске на бојном пољу и искуства стечена у њеном организовању могу правилно оценити и целисходно користити у садашњим условима једино ако се свестрано схвате ондашњи услови, јер су од њих зависиле и конкретне могућности.

При разматрању попуне у ослободилачком рату нужно је констатовати да су се и Народноослободилачка војска у целини и њени делови развијали под утицајем разних услова. Пре свега, услед трулости државног и војног руководства, бивша Југославија и њена војска су се распали после свега неколико дана рата. Јединице су разоружане, а сва ратна техника, наоружање и сва остала средства су заплешени. Официрски кадар већином је упућен у заробљеништво или се, сем незнатног дела, ставио у службу окупатора. Део војника и подофицира такође је пао у заробљеништво, а већи део се вратио својим кућама. Окупатор је на читавој државној територији својим оружаним формацијама посео важнија места, руднике, фабрике и све што је могло да користи његовом војном потенцијалу. Његове бројно јаке оружане снаге биле су наоружане савременом техником и наоружањем и увек у приправности, тако да су на саботаже и оружане акције увек брзо и енергично реаговале и испољавале безобзирност

у својим поступцима према народу. С друге стране, све суседне земље биле су или непријатељске или окупиране, те се није имало непосредног ослонаца на савезнике, док су посредни савезници (црвена и енглеска армија, а касније и америчка) били просторно удаљени (све до 1944 године). Поред тога, окупатор је покушао да поделом Југославије на неколико мањих „независних“ држава изазове раздор између наших народа.

Најзад, наше оружане снаге су све до краја 1943 водиле рат без икакве материјалне помоћи са стране. Помоћ је уследила тек када је наша војска достигла висок степен развоја и када су највеће тешкоће рата биле преброђене, тј. онда када су унутрашњи и спољни услови били далеко повољнији.

Према томе, наше оружане снаге почеле су се стварати и развијати у окупираној земљи, без наслона на државну управу (осим на органе народне власти који су током рата стварани), без индустриског потенцијала земље и складишта ратног материјала и опреме, без ослонаца на савезничке земље и армије и под непрекидном борбом са непријатељем који је био наоружан најмодернијом ратном техником.

Постигнути успех у попуни најбоље показује чињеница да су наше оружане снаге у току ослободилачког рата износиле: крајем 1941 до 80.000 бораца, 1942 — 150.000, 1943 — 300.000, 1944 — 500.000, а на завршетку рата око 800.000. Очигледно је да су за успешно вођење овако великих војничких маса, у условима тако тешким као што је био НОР, били неопходни солидна организација и вешто вођење, јер би се у противном за кратко време морале распасти. То значи да се целисходна употреба масе бораца у борби и ефикасно руковођење њима не може замислити без одговарајуће организације, јер је познато да правилна и чврста организација, поред осталих елемената, често више вреди него и сама бројна јачина. Свака импровизација и лабавост у том погледу неминовно доводи до потешкоћа у извршавању постављених задатака. Постојање бројних партизанских одреда, бригада, дивизија, корпуса, организовање видова, родова и служби, ефикасан начин руковођења и примена разних организациских форми у специфичним условима вођења рата, бројна јачина људства и технике достигнута у току рата, као и огромни успеси постигнути на бојном пољу, најбоље доказују солидност и чврстину наше организације.

Развој војно-територијалних органа у НОР-у

После окупације земље Комунистичка партија је била једина снага која је могла да покрене масе на устанак и да их организује у војне формације:

„Комунистичка партија Југославије могла је организовати и стати на чело оружаног устанка народа Југославије само захваљујући чврстом јединству Партије и дисциплини њеног чланства; даље, она је то могла захваљујући својој повезаности с народним масама, коју је постигла још прије окупације земље својом исправном политиком по најважнијим питањима.“ (Тито, *Стварање и развој Југословенске армије*, Београд, 1949, 30.)

И заиста, у почетној фази развоја устанка, поред осталих полова, партиске организације су имале и улогу војно-територијалних органа за извођење мобилизације и формирање партизанских одреда. При томе се, природно, поступало на основу директива ЦК КПЈ, које су конкретизоване с обзиром на субјективне и објективне услове појединог краја. Тиме се и могу објаснити разлике не само у начину спровођења и поступцима, него и у погледу постигнутих успеха.

Када је 4 јула 1941 формиран Главни штаб за читаву територију Југославије, сви комитети КПЈ добили су директиву да формирају партизанске одреде и отпочну са акцијама. Велики број кадрова послат је с тим задатком на терен. Партиски комитети су слали комунисте и симпатизере да би послужили као језгро за формирање партизанских одреда. У том циљу су негде при комитетима били формиран војни комитети, војни штабови и сл.

У току даљег развоја устанка улогу војно-територијалних органа постепено преузимају партизански одреди, јер су они и имали карактер територијалних јединица. Део дужности, а понекад и у целини, преузимали су на себе и народноослободилачки одбори у оним местима где су били формирани. Задатак НОО, као војно-територијалних органа, био је да се старају о снабдевању фронта — на пример, храном, одећом, обућом и санитарским материјалом, о прикупљању оружја, муниције, о организовању болница, складишта и радионица. Но, партиске организације су и даље, све до краја рата, на најразличитије начине утицале на решавање или решавале низ питања из области мобилизације, — оне су својим непрекидним активним политичким радом и мобилизацијом снага за оружану борбу дале крупан допринос нарастању и јачању наше Армије.

Уколико је устанак узимао више маха, утолико су се број одреда и њихово бројно стање повећавали, а послови око попуне и снабдевања усложњавали тако да главни штабови покрајина више нису били у могућности да успешно руководе и одредима и војно-територијалном службом.¹⁾ Зато је Врховни штаб НОВ и ПОЈ почетком 1942 морао приступити формирању нових војних команди, а уједно и

¹⁾ Крајем септембра 1941, на заседању у Столицима, Главни штаб је преименован у Врховни штаб НОПОЈ — у највиши војно-територијални орган Југославије, а штабови покрајина у главне штабове тих покрајина.

војно-територијалних органа — оперативних зона (подручја).² А пошто су и саме зоне по територији биле велике, с обзиром на послове војно-територијалне службе, одмах се приступило формирању команди подручја (касније су се звале „команде војних подручја“)³. То су били чисто територијални органи везани у неким крајевима за територију партизанског одреда, а у неким и за више одреде. Међутим, њихов делокруг надлежности није се искључиво односио на одред и на остале јединице које би се бавиле на тој територији. У наређењу Врховног штаба од 2 маја 1942, између осталог, каже се:

„... Задатак команди подручја јесте мобилизација људства, старање о исхрани, снабдевању и смјештају трупа, прибирање хране у магацине, санитетска служба позадине, образовање санитетских установа, успостављање свих врста саобраћаја и транспорта трупа и материјала, старање о реду и поретку на своме подручју, развијање обавјештајне службе, одржавање тијесног контакта са НОО и старање о провођењу у дјело одлука тих одреда, образовање војних радионица и слагалишта, стварање транспортних колона, постављање и контролисање команди мјеста и партизанских стража“ (Тито, *Стварање и развој Југословенске армије*, Београд, 1949, 144.)

И даље:

„Оснивањем команди подручја увелико ће бити олакшани послови штабова одреда, нарочито што се тиче материјалног снабдијевања. С друге стране, ни штабови ово не треба да схвате буквално. И они се морају старати о снабдијевању људства. Они су лично одговорни за правилну исхрану. Дакле, све наше установе треба једна другу да допуњују без икаквог трвења. Ми не смијемо прибјегавати шаблонском бирократском командовању“ (Исто, стр. 145.)

Команде места, које су биле формиране у Србији већ 1941, постојале су све до I офанзиве, а касније су образоване упоредо са командама подручја. Ту је опет било врло различитих решења. Негде су образоване у ослобођеним местима, а негде су захватале територију среза, дела среза или већег града. Дужности и задаци команди места били су углавном слични дужности и задацима подручја.

²) Почетком 1942 формирана су четири оперативна подручја (зоне) у Хрватској и оперативно подручје за Херцеговину; децембра 1942 — четири оперативне зоне у Словенији; 1943 у Македонији пет оперативних зона, а почетком 1944 три оперативне зоне у Србији и слично.

³) По наређењу Врховног штаба од 2 маја 1942 формирана су војна подручја у Херцеговини, јула месеца 1942 помиње се у Срему војно подручје у с. Пећинцима, у Хрватској септембра 1942 Банијско и Кордунашко, крајем септембра 1943 — Дрварско у Босни, итд.

У 1944 години долази до формирања корпусних војних области, а тамо где корпуса није било, задржане су оперативне зоне (у Црној Гори 8 фебруара 1944 већ постоји Војна област II корпуса, а у Србији се 12 марта исте године формира Јужно-моравска оперативна зона).

Крајем 1944 године војно-територијални органи примили су послове око регрутовања и мобилизације на принципу војне обавезе, али је и у том погледу било различитих поступака, с обзиром на различите услове. Међутим, већ тада се потпуно развија мрежа војно-територијалних органа, у којој су команде места, као најнижи војно-територијални органи, најчешће захватили територију једнога среза, са седиштем у среском месту, док су у већим градовима постојале посебне команде места или за дотични град или за део територије среза; команде војних подручја обухватале су територију неколико команди места, а најчешће територију административних округа; команде војних области корпуса — неколико војних подручја, а главни штабови — територију дотичне федералне јединице, односно аутономне области.

Према томе, упоредо са повећањем броја јединица и величином армије послови војно-територијалних органа су постајали све сложенији, тако да су биле нужне и нове организациске мере. Исто тако, с обзиром на различит размах устанка и на различите услове под којима се устанак развијао, није могло бити говора ни о једноврсној примени наведених организациских форми на читавој територији земље ни о истом начину извршења задатака који су постављани војно-територијалним органима.

Попуна људством

Жива сила је најважнији фактор сваке армије. Нормално је да се пре одређивања структуре армије и њених делова зна број и квалитет људства којим се располаже. Међутим, приликом стварања НОВ број људи био је познат тек када су они дошли у јединице зато што због окупације земље није било наших органа државне управе. Штавише, у почетку, а у неким крајевима и све до пред крај рата, није било ни цивилних ни војних органа за мобилизацију људства, а о некој сређеној и прегледној евиденцији није могло бити ни говора.

Све до друге половине 1944 године, а у неким крајевима и до краја рата, начин попуне наших јединица људством био је на добровољној основи.

Природно је да су народне масе утолико масовније ступале у Народноослободилачку војску, или на други начин сарађивале са њом и са Народноослободилачким покретом, уколико су биле боље упознате са улогом и карактером НОП-а и циљевима наше борбе уопште. А сам начин спровођења мобилизације мора се уско повезати са утицајем НОП-а на масе као и са политичким припремама које су предузимане према конкретним приликама у појединим крајевима земље.

О некој присилној мобилизацији скоро није било ни говора. То се може видети и из Упутства Главног штаба НОВ и ПО Хрватске од 21 децембра 1942, у коме се, између осталог, каже: „Опћа војна мобилизација врши се у оним крајевима, гдје су политичке прилике потпуно зреле за ту мобилизацију. Зреле прилике за опћу мобилизацију су тада кад народ сматра ту мобилизацију нужном и сам је тражи“. То значи да се приступило ширим мерама тек када је већ сазрело стање код народа. Зато се попуна на крају рата од добровољне претворила у општеобавезну мобилизацију, која је одражавала жељу народних маса. Ово је и утицало да је наша Армија на крају рата била неупоредиво бројнија но у почетку, за разлику од савремених армија, код којих је обично обратно, јер се касније, због губитака, смањују тако да је ово смањење понекад и врло осетно.

Ево шта се каже у Извештају друга Тита на Другом заседању АВНОЈ-а:

„... Досад је стварање наше Народноослободилачке војске било углавном на добровољној бази. Али отсада, јер ће наши народи имати свој извршни орган — Национални комитет ослобођења Југославије, дужност тог извршног органа биће и то, да изда декрет о опћој војној обавези свих грађана ове земље од 18—50 година. Разумије се, при томе ће и даље остати право сваког грађанина да добровољно ступи у нашу војску и изван овог доба живота“. (Тито, *Борба за ослобођење Југославије, 1941—1945*, књига I, „Култура“, Загреб, 1947, 169.)

Заиста, на слободним територијама долазило је до опште мобилизације, али и на њима је било редовно политичко стање такво да је општа мобилизација била тежња огромне већине народа.

Иако су нови борци стизали у јединице углавном преко набројених војно-територијалних органа или народноослободилачких одбора, ипак је и у том погледу било различитих поступака. Наиме, често се дешавало да су јединице непосредно примале борце у своје редове; друкчији је био поступак на неослобођеној, а друкчији на ослобођеној територији; приликом проласка кроз неослобођену територију јединице су непосредно вршиле мобилизацију; људство са неослобођене територије је преко разних веза и канала упућивано било у неку јединицу, било на слободну територију. При свему овоме не треба заборавити да је улога јединица у извршењу мобилизације у току читавог рата била огромна. Оне су свој утицај испољавале на народ како својим успесима у борби са непријатељем, тако и непосредном политичком делатношћу у народу. Уколико су акције наших јединица биле успешније, уколико се масама јасније објашњавала ситуација и раскринкавао окупатор и његове слуге, утолико су и услови за попуна били далеко повољнији, а то је врло често и било.

пресудно за попуну јединица.⁴⁾ Исто тако, друкчије се постављало питање погуне у крајевима где је устанак имао масован карактер, као једно време у Црној Гори, Босанској Крајини и Лици (тамо проблем погуне такорећи није постојао), а друкчије у крајевима где се устанак развијао постепено или сасвим споро. У неким случајевима морало се уложити много напора да би се формирао одред или одржало бројно стање јединице која се у борбама истрошила, ако је попуна са одређене територије била тешка. У погледу погуне, огромну улогу је често играо и политички моменат, као на пример приликом капитулације Италије, искрцавања Савезника, ослобођења великих градова и слично. Код погуне људством треба истаћи још једну специфичност — попуну наших јединица извесним бројем заробљеника или дезертера из квислиншких формација, који су увидели оправданост наше борбе. Човечан поступак са тим људима још јаче је подривао морал и хомогеност квислиншких формација, с једне, и појачавао прилив њихових припадника у наше јединице, с друге стране.

Код погуне људством обично се одређује доња и горња граница старости за војну обавезу. О овоме се у току НОР-а није водило рачуна, тако да је у НОВ и ПОЈ ступао свако ко је желео да се бори, тако да смо у својим редовима имали борце од 15 па до преко 50 година старости, мада је већина бораца била од 17 до 25 година старости. Видно учешће узеле су и жене, већином као борци, што није случај код неких других армија, у којима су оне у току рата имале искључиво помоћне функције у позадини. Иако се у војној литератури приликом расправљања о моралу обично узима као мерило да је он највећи у доба најјаче физичке кондиције људи, тј. између 25 и 35 година старости, ипак би нека анализа у том погледу за људство које је учествовало у НОВ била бесмислена, јер је висока свест наших људи брисала све границе утицаја старости на њихов морал. Невиђено јунаштво испољавало се и код млађих и код најстаријих годишта. Духовна снага наших људи превазилазила је физичке могућности. За то имамо безброј примера. Године старости често утичу и на категоризацију људства при попуни јединица. Ова доводи до тога да се јединице попуњавају људством одређених година старости, чиме се постиже ударна снага и покретљивост јединица. Збиља, у току рата било је омладинских јединица, али је ипак већина јединица била попуњена људством различитих година старости, тако да су разлике често биле по 20 и више година. А морални фактор и међусобна брига и помоћ нису ни овде дозвољавали да слаби ударна снага и покретљивост јединица.

Познато је да се путем регрутовања на основу предвиђених физичких и других особина одређује род — служба. За такав један

⁴⁾ На пример, Мачвански одред пре акције на Богатић, у августу 1941, имао је свега 31 бораца, после те акције нарастао је на 80, а већ првих дана септембра његово бројно стање попело се на 800 бораца.

процес у току рата није се уопште имало времена, већ би се тек по доласку у јединице свакоме одредила конкретна дужност.

У времену мира врши се обука људства да би се на одређеним територијама добили обучени војни обвезници за одговарајуће видове, родове и службе, како је то мобилизационим планом предвиђено. На ово се у току рата није могло рачунати, јер је људство ступало у јединице са разних територија, без обзира у којим су родовима или службама бивше југословенске војске служили. Исто тако, за време рата постоје и посебни наставни центри или јединице за обуку необученог људства. У ослободилачком рату већина људства се углавном оспособљавала кроз борбу. Међутим, и у погледу његовог оспособљавања било је различитих начина код разних јединица. Ако је ситуација дозвољавала, основна обука се изводила на брзину, а у неким јединицама су вршена и бојна гађања. Међутим, у борбу је људство ступало најчешће одмах по доласку у јединице. Због тога је старешински кадар чинио огромне напоре да необучено људство што пре оспособи за руковање наоружањем и за основне борбене радње. Обука је трајала кратко време, али се свако наставно питање показивало на практичан начин. Овакав метод обуке давао је ванредне резултате, иако су се појединци обучавали на тек заплењеној техници. Томе су допринели огромно интересовање и тежња бораца, управо њихова жеђ, да се што пре оспособе за борбу и да се што пре обуче у руковању сваким оружјем са којим дођу у додир. Због тога у јединицама које су за собом имале дужи период борбе готово и није било тешкоћа приликом преквалификације бораца из једне у другу специјалност унутар једнога рода.

Међутим, када су створени услови за формирање јединица осталих видова, родова и служби и за попуњу таквих јединица, нарочито после заплене наоружања (кога дотле није било у јединицама), у првом реду су коришћени они борци који су знања у руковању тим средствима стекли пре ступања у јединице НОВ и ПОЈ. Ту треба имати у виду и чињеницу да ни наш старешински кадар није имао прилике за неко темељитије војно школовање (изузев веома малог броја руководилаца који су војно знање стекли у бившој југословенској војсци и у Шпанији). Но, и поред тога, наш старешински кадар се врло брзо развијао, јер се сваки слободан тренутак користио за његову обуку. А његовом бржем уздицању много је допринело и то што су се, после сваког извршеног задатка, одржавале конференције старешина и бораца на којима су се кроз критику и самокритику детаљно анализирали правилни и неправилни поступци сваког појединца и сваке јединице. На тај начин су стицана не само нова искуства, него је истовремено расла и вредност јединица. С друге стране, наше јединице су врло често добијале људство које је требало обучити унутар водова или чета, користећи сваки слободан тренутак.

Ако се имало времена, команде јединица су од новоприспелог људства образовале посебне јединице за извођење обуке, док су старе-

пине пролазиле кроз кратке курсеве са припремљеним наставним програмом. С обзиром на пространство слободне територије и време које се имало на расположењу, територијалне команде су образовале наставне центре, допунске или регрутне јединице за обуку необученог људства, одакле се људство слало у јединице. Приликом образовања курсева за обуку старешина такође је било врло различитих решења. У Словенији су постојали посебни тзв. школски логори, у којима је омладина, поред обуке у руковању оружјем, добијала и основна знања из борбене обуке. У Босанској Крајини створане су омладинске чете и батаљони ради обуке, да би обучено људство после тога улазило у јединице, или су од њих формиране посебне омладинске јединице у саставу одреда и бригада. Форме попуне и обуке постојале су све организованије и савршеније уколико је армија више нарастала, а ослобођена територија била већа. Тако већ крајем 1944 и 1945 имамо допунске јединице попуњене необученим људством скоро на целој ослобођеној територији, код територијалних или трупних команди, као и низ нових курсева за специјалисте, за подофицире и офицере, који су се касније претворили у школе. Према томе, ако се попуна људства гледа у целини, видеће се да се она мењала у току рата и да су у истим временским периодима, због различитих услова, у разним крајевима земље предузимане разноврсне мере које су и омогућавале да се ова тако важна питања успешно решавају.

Попуна материјалним средствима

Познато је да техничка и остала материјална средства непосредно утичу на организациску и формациску структуру армије у целини и сваке њене јединице посебно. Међутим, пошто Народноослободилачка војска, у почетку оружаног устанка, није располагала наоружањем и материјалним средствима, у правом смислу те речи, то ни руководство устанка није било у могућности да изврши било какав распоред наоружања и опреме и да тиме изрази непосредан утицај на организациску и формациску структуру појединих оружанних формација, као што је то иначе нормално код осталих армија. Зато се код нас морало ићи обрнутим путем — најпре стварати јединице које ће борбом доћи до оружја и потребних средстава за вођење борбе. То су биле мале партизанске групе, водови, чете и одреди који су, нарочито у почетку Револуције, имали главни задатак да уништавају живу силу непријатеља и отимају његово наоружање, тј. да постепено стварају услове за омасовљење и прерастање у регуларну армију. То, другим речима, значи да се формација наших јединица прилагођавала материјалним средствима којима се располагало у току НОР-а. При томе је наше руководство врло брзо реагирало и одмах давало упутства како поступити и какву формацију треба остварити. Ту је био низ инструкција и детаљних упутстава којима су се решавала ова питања, тј. како треба поступити ако се заплени ова или она техника или наоружање.

Иако је наш главни извор наоружања и опреме у току читавог рата био непријатељ, с тим што се све то претходно морало отимати од њега, ипак је наше руководство улагало много озбиљних напора у погледу израде наоружања и остале опреме кад год су за то постојали услови. У ту сврху су коришћене радионице у ослобођеним градовима, уколико их окупатор пре повлачења није уништио. Исто тако, чињени су напори за израду пушака, граната, мина, експлозива, за прераду муниције и другог наоружања, за подешавање артиљеријског наоружања са вучног на товарни транспорт, итд. Мада су ти напори били огромни, ипак све то ни приближно није одговарало колицима које су заплењиване од непријатеља. А пошто је материјални фактор вршио снажан утицај на организацију и формацију јединица, то се са наоружањем и опремом морало врло еластично поступати, али је и ту било врло различитих поступака.

Док се код свих савремених армија тежи што већој унификацији наоружања и опреме, дотле НОВ на то није могла рачунати, јер је у јединицама било мноштво разноврсних типова, чија је шароликост била условљена окупацијом наше земље од стране армија више држава — Немачке, Италије, Бугарске и Мађарске. Поред тога, све су те армије имале у свом саставу различито наоружање, муницију и опрему, а да би ствар била још тежа и киселиншке формације су биле различито наоружане, јер им је окупатор давао махом трофејно наоружање. Природно је да је све то имало утицаја и на организацијску структуру наших јединица, тим пре што су те војске, као што је већ речено, претстављале основни извор за наоружање НОВ, тако да су њене јединице, чак и у оквиру родова и служби, биле наоружане различитим наоружањем, а често и најниже јединице — водови, па чак и десетине. Све је то, наравно, стварало много потешкоћа у попуњавању јединица, нарочито муницијом. Тешкоће у попуни муницијом нарочито су долазиле до изражаја када су јединице водиле борбу са непријатељским формацијама које су у свом саставу имале наоружање којим дотле те јединице нису располагале. Ово се појављивало поготово кад су наше јединице постале покретљивије и када се нису везивале за одређену територију, или када је непријатељ предузимао операције удруженим снагама (Немци, Италијани, Бугари и сл.). Тешкоће у попуни армије ратном техником, опремом и муницијом трајале су у току читавог рата, иако су оне биле све мање уколико се рат приближавао крају и армија постајала снажнија.

У оваквим условима наш старешински кадар је примењивао онакву структуру у јединицама која је у конкретной ситуацији највише одговарала. Сем тога, готово све старешине и сви борци су се тек кроз тешку праксу рата упознавали са многим новим техничким средствима и опремом. Брзим овлађивањем техником и опремом била је истовремено обезбеђена и ефикасност јединица, иако се увек строго водило рачуна о утрошку муниције. Недовољне количине муниције

врло често су утицале да се борба води из непосредне близине, чиме се повећавала прецизност гађања и смањивао утрошак муниције.

Све остале потребе за живот и функционисање армије, као што су исхрана људства и стоке, попуна стоком и сточним превозним средствима, одећом и обућом, санитарским и другим материјалним средствима, итд., армија је добијала углавном од народа, а само мањим делом од окупатора. У почетку устанка материјална средства прикупљале су партиске и масовне организације, док су касније ту улогу постепено преузимали народноослободилачки одбори и војно-територијални органи. Народ је армији давао потребна средства добровољно, а не силом закона и оружја. Нема сумње, опстанак наше армије био би доведен у питање да није било тесне повезаности са народом. При овоме треба истаћи чињеницу да напори народа у снабдевању армије материјалом у НОР-у нису били ништа мањи од напора држава које су имале државну управу. Напротив, његови напори у том погледу били су далеко већи, јер су окупаторске и квислиншке снаге отимале и пљачкале све што је могло да користи њиховом ратном потенцијалу, док су средства и имовину становништва безобзирно уништавале (ако нису могле да их користе). На овај начин, материјални извори у народу били су смањени у толикој мери да је народ био доведен у материјалну беду. Но, он је, и поред тога, одвајао средства само да би омогућио својој војсци да ефикасно води борбу са оружаним снагама непријатеља.

Као и код попуне људством, тако и код попуне материјалом, било је врло различитих поступака. Снабдевање је, начелно, ишло преко народних власти и војно-територијалних органа, а ако их није било, онда су то команде саме решавале. Природно је да се овај процес одвијао лакше тамо где је политичка ситуација била боља и теже тамо где је утицај нашег покрета био слабији. Некад се морала вршити реквизиција, а некада и конфискација од непријатељски расположених људи. Кад год се имало времена и могућности више се захтевало и узимало од имућних људи. Та чињеница стварала је у народу љубав према армији и подизала је њен углед. С друге стране, и у најтежим условима, никада борци самовољно нису узимали материјална средства од народа иако су били слабо одевени и обувени, недовољно храњени, а врло често и гладни. Такав однос наших бораца и старешина стварао је у народним масама лик партизана идеалним. Управо и због тога народ је нашим јединицама давао чак и последња средства којима је располагао.

Материјална средства су најчешће узимана без икакве накнаде, или су ове даване у признаницама или у готовом новцу, зависно од конкретних услова. Дешавало се да су се предузимале и тзв. „економске акције“ на још неослобођеним територијама ради прибављања потребног материјала. Овим би се смањивала давања становништва на ослобођеној територији која је најчешће била прилично исцрпљена. Често су стварана и складишта у којима су се чувале залихе

материјалних потреба. Кад су образоване команде војних подручја и команде места, оне су скоро увек образовале складишта, а понекад и радионице.

Према томе, попуна материјалом у току рата била је врло неједнака и пролазила је кроз различите фазе, што су налагали различити услови. Природно, ситуација је у завршној фази рата била знатно лакша. Поред материјалне помоћи Савезника и Совјетског Савеза, и већи сопствени напори омогућили су да се наша армија постепено преоружава и да пређе на систем снабдевања регуларне армије.

*

На крају, у вези са попуном НОВ људством, наоружањем и осталим материјалом, треба се осврнути и на нека искуства која смо у том погледу стекли у току НОР-а.

Познато је да се мобилизација не завршава преласком армије из редовног у ратно стање, већ да траје све до свршетка рата, ради одржавања јединица, људства, возила, стоке и осталих средстава. Иако је народноослободилачка борба отпочела ускоро после пропасти бивше југословенске војске, чије је наоружање, као и опрема, после неколико дана рата у окупираној земљи пало у руке непријатељима, ипак су остали битни извори за мобилизацију и попуну НОВ и ПОЈ — људство, односно народ, и његова имовина. Непосредно после капитулације отпочело је стварање нових оружаних снага које су од малих партизанских одреда у току револуције нарасле у снажну регуларну армију. Паралелно са армијом стварали су се и развијали органи народне власти који су постепено прерастали у органе државне управе. То доказује да се рат са окупатором може водити и после неуспеле или недовршене мобилизације или чак и у условима окупиране земље, ако је народ решен на бескомпромисну борбу за слободу и независност, под условом ако постоји субјективни фактор који је у стању да покрене народне масе у борбу и да их успешно води кроз револуцију. А то је код нас била Комунистичка партија, која је својом правилном и доследном политиком стекла и одржавала огроман утицај на широке народне масе и која је знала да те масе успешно води кроз читав период устанка. Тиме се и може објаснити што су се наше народне масе непрекидно мобилисале не само на свеопшту борбу против окупатора, него и на невиђене напоре у погледу збрињавања и снабдевања армије материјалним средствима, иако их је било у врло ограниченим количинама. Управо због тога се и могло постепено прелазити од попуне на добровољној основи на општу мобилизацију. То истовремено доказује да мобилизацијски напори земље могу да достигну кулминацију и при самом крају а не само у почетку рата, наравно, уколико би се мобилизација изводила у приближним условима који су постојали за време НОР-а.

Карактеристично је, такође, да смо мобилизацију непрекидно спроводили и на ослобођеној и на неослобођеној територији иако је непријатељ свакодневно предузимао разне активне акције мањег или већег обима као и друге мере (репресалије на становништву, стално или привремено поседање комуникација, итд.) са циљем да то омете. Према томе, и ова су искуства значајна, јер се извођење опште мобилизације у нормалним условима у највећој мери угрожава управо активним дејствима, нарочито по комуникацијама.

Оваква успешна попуна и организација наших оружаних снага може се објаснити само тиме што су те снаге израстале из народа на чијем се челу налазило руководство које је у свим фазама рата доносило правилне одлуке и имало јасно одређене циљеве и перспективе. То је био један од основних фактора који је пресудно утицао на ефикасност попуне оружаних снага у току НОР-а, што је, у крајњој линији, и обезбедило толике успехе на бојном пољу, као и коначно постизање политичких и друштвених циљева, за чије су се остварење народи Југославије 1941 и дигли на оружани устанак.
